

© JEAN KOENE 1998

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

Een godsdienstige roman

Allard Pierson (1831-1896)

EEN GODSDIENSTIGE ROMAN

‘Adriaan de Merval’

Voltaire schreef zijn *Candide ou l’Optimisme*, Rousseau zijn *Emile ou l’éducation* en zijn *Julie ou la nouvelle Héloïse*. Het waren verzonden verhalen waarin, ironisch of juist bloedserieus, filosofische theorieën ten beste werden gegeven of bestreden. Door zich op het litteraire pad te begeven, slaagden die twee Franse denkers erin een omvangrijke groep belangstellenden te bereiken, zich van een aanzienlijke invloed op het nageslacht te verzekeren en hun naam als denker voor eeuwen te vestigen. Theoretische verhandelingen over wijsgerige onderwerpen vormen over het algemeen geen lichte kost en worden slechts door een beperkt, select publiek gelezen. Met verhalen en romans ligt dat anders, die gaan er bij veel lezers in als koek. Dat is nu zo en dat was in de achttiende eeuw niet anders. Het is dan ook heel begrijpelijk dat achttiende-eeuwse filosofen die de kunst van het levendig schrijven meester waren, hun gedachtegoed verwerkten in verhalen, romans en toneelstukken.

Ook de achttiende-eeuwse Duitse filosoof F.H. Jacobi (1743-1819) heeft een keer een poging gedaan, om door middel van een verzonden verhaal ruimere bekendheid aan zijn ideeën te geven. Hij schreef de roman *Woldemar*. Wanneer hij dat deed en in welk jaar de eerste druk van de roman uitkwam, heb ik niet kunnen achterhalen. Ik weet alleen, uit een publicatie van Allard Pierson, dat in 1794 een tweede druk ervan verscheen. Pierson bestudeerde het werk van Jacobi, las daarom al zijn geschriften en prees die om hun verrassende helderheid. De roman *Woldemar* las hij ook, maar die vond hij slecht.

Door middel van zijn roman wilde Jacobi een menselijke problematiek aan de orde stellen op een manier die hijzelf als zeer levensecht beschouwde. Hij wilde eigenlijk nog meer, namelijk: de ‘Menschheit, wie sie ist, erklärlich oder unerklärlich, auf den Gewissenhafteste’ in beeld brengen. Als Jacobi dat in zijn roman inderdaad had klaargespeeld en als hij bovendien in ‘een los aaneengeregen romantischen vorm een schat van opmerkingen, ervaringen, denkbeelden had neergelegd’, dan zou Pierson daar de grootste waardering voor hebben gehad. Maar het pakte juist heel anders uit. *Woldemar* was volgens hem geen prettig leesbaar boek, waarin ideeën smakelijk en goed gedoseerd werden voorgeschoteld, maar een dikke pil die bijna niet te verteren was. Een fors uitgevallen boekwerk was het, waarmee geen lezer uit de voeten kon: ‘482 bladzijden’ – naar de woorden van Pierson – gevuld ‘met redeneeringen zonder einde’.

‘WOLDEMAR’

De hoofdfiguur uit Jacobi's roman, Woldemar, zit met een keuzeprobleem. Twee vrouwen spelen in zijn leven een grote rol, Henriëtte en Allwina, en hij weet niet goed met wie van die twee hij het beste kan trouwen. Hij beseft heel goed dat hij hartstochtelijk verliefd is op Henriëtte, terwijl zijn relatie met Allwina meer het karakter van een vriendschapsband heeft. Uiteindelijk kiest hij voor een huwelijk met Allwina, omdat hij zinnelijke lustgevoelens van minder belang acht dan geestverwantschap. Pas als hij een tijdje getrouwd is, komt hij tot de ontdekking dat hij de verkeerde keuze heeft gemaakt. Zijn liefde voor Henriëtte verflauwt niet en Henriëttes gevoelens voor hem veranderen evenmin. Ten einde raad besluiten ze de brandende kwestie eens onder vier ogen met elkaar te bespreken. Zo'n gesprek had natuurlijk op van alles kunnen uitdraaien, maar niet bij Woldemar en Henriëtte. Zij komen in het overleg tot de slotsom, dat het huwelijk gerespecteerd moet worden en dat het maar het beste is, als ze de wederzijdse begeerte onderdrukken. Ze geven elkaar daarin het erewoord en daaraan houden ze zich.

‘Kortom – schrijft Pierson – ze zijn verstandig, heel verstandig’. Het is hem trouwens opgevallen dat alle personages die in het verhaal optreden een erg voorbeeldig gedrag vertonen. Boeiend vond Pierson dat allerm minst en het leek hem ook niet erg reëel. Jacobi gaf volgens hem een geïdealiseerd beeld van de mensheid, die nu eenmaal niet bestond uit ‘al te gader brave mensen’. Piersons slotconclusie is kort en duidelijk:

Het verhaal is onberispelijk en kan door jonge jufvrouwen gelezen worden, maar de kunst weet natuurlijk met zulk eene onbelangrijke geschiedenis niets uit te richten.

PIERSON ALS ROMANSCHRIJVER

Nadat hij in 1865 zijn ambt als predikant had neergelegd en hij zich in Heidelberg gevestigd had, begon Pierson ook een roman te schrijven. Het werd een ‘godsdienstige roman’, waarin hij een geschiedenis vertelde die hij zelf verzonnen had, maar die ten dele toch op eigen ervaring beruiste. Het werd de roman *Adriaan de Mérival*, een interessant boek, dat een beeld geeft van de richtingstrijd die de protestantse wereld van de negentiende eeuw verdeelde en protestantse theologen tegen elkaar in het harnas joeg. Het is ook een levendig boek, doordat het niet uitsluitend redeneringen bevat en niet alleen bevolkt wordt door brave mensen. Er loopt zelfs een figuur in rond die allesbehalve onberispelijk te noemen is, een ‘mauvais sujet’, een losbol van de zuiverste soort. Dat fraaie heerschap is Colin Plate, een aan lager wal geraakte domineeszoon. Hij vervult een bijrol in het verhaal, maar zorgt door zijn intrigerend optreden voor het nodige leven in de brouwerij.

In uitvoerigheid wist de filosofische theoloog Pierson de Duitse filosoof Jacobi verre te overtreffen. Het boek bestaat uit drie delen van zo'n drie honderd bladzijden elk. Er treden nogal wat personen in op, waarvan enkele een denkrichting of een variant van een denkrichting vertegenwoordigen. Drie personages springen bijzonder in het oog: de titelheld *Adriaan de Mérival*, de orthodoxe dominee Van Grave en de vrijdenker-agnosticus Dr. Beelen. Het verhaal speelt in de denkbeeldige gemeente Zuidrichem, ergens op de Veluwe.

ADRIAAN DE MÉRIVAL

De jonge dominee Adriaan de MÉRIVAL heeft juist zijn theologiestudie aan de universiteit van Leiden achter de rug, als hij de uitnodiging ontvangt om gedurende een jaar als hulppredikant op te treden in het Veluwedorp Zuidrichem. Het is de bedoeling dat hij daar de orthodoxe predikant Van Grave vervangt, die met een keelaandoening sukkelt en daarmee het bed moet houden. Van Grave is op het gebied van de godsdienst een man van de oude stempel, terwijl De MÉRIVAL de moderne, vrijzinnige richting is toegedaan. Ondanks hun fundamenteel verschil in geloofsopvattingen, kunnen zij het al heel gauw goed met elkaar vinden. Tussen hen ontstaat zelfs een innige vriendschap, wat verklaarbaar is uit hun tolerante geaardheid, maar beslist niet toe te schrijven is aan ieders bereidheid om water in de wijn te doen. Van zoiets kan bij hen geen sprake zijn. Beiden blijven hun godsdienstige richting trouw, maar respecteren elkaars standpunten.

Adriaan de MÉRIVAL is een oud-leerling en volgeling van professor Van Maanen, invloedrijk theoloog in Leiden, met wie hij ook na zijn aanstelling in Zuidrichem van tijd tot tijd contact opneemt. Uit de gesprekken die Adriaan voert met hem en met de orthodoxe Van Grave, wordt al gauw duidelijk dat de oorsprong van de moderne theologische theorieën gezocht moet worden bij Van Maanen. Kort voor zijn vertrek naar Zuidrichem gaat Adriaan nog even bij hem langs om advies in te winnen. De jonge predikant zit er ernstig mee in zijn maag, dat hij als vrijzinnige een orthodoxe dominee moet gaan vervangen. Hoe moet hij zich gedragen tegenover deze oudere collega, die het vast en zeker niet met hem eens zal zijn en hoe moet hij de orthodoxe gemeente toespreken?

Van Maanen voorziet geen grote problemen en stelt Adriaan in zekere zin gerust. Het verschil tussen de orthodoxe en de moderne, liberalere theologen is volgens hem minder groot dan men het doorgaans voorstelt. Die verschillen zijn niet wezenlijk. Het zijn vooral de orthodoxen die bij voortduring wijzen op die verschillen, maar dat komt doordat zij geen onderscheid kunnen maken tussen wezen en vorm. De orthodoxie is, naar zijn mening, een vorm van godsdienstigheid die op dat moment alleen nog maar geschikt is voor eenvoudige gelovigen. Het is een populaire theologie, die grote waarde hecht aan het kerkelijk gezag. De moderne theologie vraagt meer van ieders persoonlijke verantwoordelijkheid en geeft meer ruimte voor onafhankelijk filosoferen. De orthodoxie is onwijsgerig en daardoor ouderwets.

Van Maanen raadt Adriaan aan, de orthodoxe christenen met geduld tegemoet te treden. Hij hoeft zich niet tegen hun geloofsopvattingen af te zetten, omdat die op den duur vanzelf zullen verdwijnen. De orthodoxie is immers een overleefde vorm van geloof. Het enig wezenlijke – en daarin kunnen alle christelijke richtingen elkaar vinden – is het geloof in het Absolute, het geloof in God. Bij zijn preken moet Adriaan dat wezenlijke in het oog houden. Het gaat erom, zegt Van Maanen, dat we ‘de kern weten te voorschijn te brengen uit het omhulsel’.

Tot slot wijst Van Maanen er ook nog op dat het taalgebruik van belang is. Je kunt, houdt hij Adriaan voor, veel van hun terminologie overnemen, maar je hoeft er natuurlijk niet bij te vertellen dat bepaalde woorden voor jou een heel andere betekenis hebben. Als zij zeggen: ‘God heeft ons Zijn Zoon geschonken’, dan bedoelen zij daarmee dat Jezus van goddelijke oorsprong is. De vrijzinnigen kunnen dezelfde uitspraak doen en er voor zichzelf een symbolische betekenis aan toekennen. De uit-

drukking ‘God heeft ons Zijn Zoon geschonken’ betekent voor hen helemaal niet, dat Jezus werkelijk een zoon van God of een wezen van Goddelijke aard zou zijn.

Wat Van Maanen aan de universiteit doceert, noemt hij zelf ‘wetenschappelijke theologie’. Dat wil zeggen: theologie die de wetenschappelijke ontwikkelingen op de voet volgt. Dat houdt in dat de theologie nooit een eindpunt bereikt. De moderne theologie van de negentiende eeuw heeft, volgens Van Maanen, zeker niet het laatste woord. De wetenschap zal zich steeds verder ontwikkelen en datzelfde geldt voor de wetenschappelijke theologie. Naar de inschatting van Van Maanen zal de kennis van het universum enorm toenemen en ons steeds dichterbij met de goddelijke geest in aanraking brengen.

NIET ‘POSITIEF CHRISTELIJK’

Als Adriaan de Mérival te Zuidrichem in functie is getreden, ontstaat er al spoedig onbehagen bij de traditioneel denkende christenen onder zijn gehoor. Zij vinden zijn preken wel mooi, maar missen er iets in, iets ‘positief christelijks’. Wat dat precies is, kan niemand duidelijk maken, maar dat er iets mankeert aan de preken van de nieuwe predikant, daarvan zijn velen overtuigd. Hun klachten komen ook Dominee Van Grave ter ore. Eigenlijk vindt die het vervelend dat zijn gemeente niet helemaal tevreden is over De Mérival. Hijzelf is bijzonder ingenomen met zijn vervanger en kan niet goed verdragen, dat men kritiek op hem heeft. Maar uiteindelijk voelt hij zich toch genoodzaakt er eens over te beginnen tijdens hun dagelijks overleg. De kwestie komt daarna vaker ter sprake en daarbij komt steeds duidelijker aan het licht, in welk opzicht hun geloofsopvattingen sterk uiteenlopen. Hun discussies drijven de twee predikanten overigens niet uit elkaar, integendeel, ze versterken hun onderlinge vriendschapsband.

Van Grave hoeft niet te raden wat zijn gemeenteleden in De Mérivals preken missen. Hij neemt zich voor het de onervaren predikant eens duidelijk uit te leggen en hem tot andere gedachten te brengen. Adriaan is natuurlijk, zoals zovelen, onder de invloed van Schleiermacher geraakt en legt daardoor in zijn prediking de accenten verkeerd.

In hun eerstvolgende gesprek stelt Van Grave de kwestie aan de orde. Hij wijst Adriaan erop, dat de mensen in de kerk verwachten, dat in de preken ‘de geheel eenige waarde van de Bijbel’ en ‘de geheel eenige waarde van den Verlosser’ tot uitdrukking komt. Wat hen te geloven wordt voorgehouden berust niet uitsluitend op wijsgerige bespiegeling en allerm minst op gevoelens of innerlijke ervaringen. Het geloof steunt op Gods woord, zoals dat te vinden is in de bijbel.

De Mérival blijkt er fundamenteel anders over te denken. Voor hem bevat de bijbel niet Gods woord. Hij vindt het een inspirerend boek, waar boeiende gedachten uit te halen zijn, maar waarin ook een hele hoop te lezen staat waar je als negentiende-eeuwse mens niets mee beginnen kunt. Onzin en tegenspraak kun je toch niet als de hoogste waarheid uitdragen. Voor Adriaan is dat ondenkbaar: de bijbel kan hem niet voorschrijven wat hij moet geloven.

Van Grave neemt het op voor het gezag. Daaraan heb je je vanzelfsprekend te onderwerpen. Zoals bij de katholieken? Nee, niet in die mate. Bij de katholieken eist het gezag blinde onderwerping aan de kerkelijke leiders; voor protestanten is de bijbel het hoogste gezag. Wat in de bijbel staat heeft onvergankelijke waarde. Het kan wel eens gebeuren dat een bepaalde passage twijfels bij ons oproept,

maar bij nadere beschouwing ontdekken we toch altijd weer de diepere waarheid die erin verborgen ligt. Dat De Mérival zich het recht voorbehoudt om met de bijbel van mening te verschillen veront-rust Van Grave in ernstige mate. ‘Mijn vriend, waar dwaalt gij heen?’ roept hij uit.

Op het gebied van het geloof verwerpt De Mérival alle gezag, tot verbazing Van Grave, die zo’n gezag juist onmisbaar acht – wat in de volgende dialoog tot uitdrukking komt.

— Hoe is ’t mogelijk, dat gij ’t zegt. Draagt dan de Bijbel niet onwedersprekelijk den stempel Gods? Is het mogelijk te beweren, dat men op den vollen middag eerst onderzoeken moet, of de zon schijnt?

— Het komt mij voor, dat gij u de kwestie te gemakkelijk maakt. Als wij met zulk een evidentie te doen hadden!

— Met zulk een evidentie! Is dan de evidentie van mijn lichamelijk oog grooter, dan de evidentie, die ik aan het oog van mijn ziel te danken heb?

— Dat geloof ik juist niet. Maar daarom meen ik ook, dat wij ons op dat geestesoog verlaten moeten en geen uitwendig gezag tot steunpunt moeten zoeken.

In datzelfde gesprek doet Van Grave een bekentenis. Hij vertelt Adriaan dat hijzelf een innerlijke behoefte gevoelt aan gezag. Zonder gezag zou hij in onzekerheid verkeren en zelfs tot ongelooft verval-len. Op de stem van zijn innerlijk zou hij niet durven vertrouwen. Hij wil best meegaan met degenen die beweren dat er zoiets bestaat als een ‘instinctmatige deugd’, maar volgens hem kan de mens daarmee niet volstaan. De mens heeft behoefte aan een theorie, een filosofie. Geen individuele filosofie, maar de filosofie van de Kerk: ‘De kerkelijke dogmatiek is even goed een filosofie!’ – aldus Van Grave.

Tegen de theorieën van de hooggeleerde theoloog Van Maanen heeft Van Grave ernstige bedenkingen. Liberale theologen zoals hij houden het erop dat de menselijke natuur in een voortgaande ontwikkeling ooit zijn hoogste bestemming zal bereiken. Het christendom speelt volgens hen daarbij wel een belangrijke rol, maar is toch ‘slechts één der factoren, waardoor die ontwikkeling tot stand komt’. Daar kan Van Grave het onmogelijk mee eens zijn. Hoe hoog de ontwikkelingsgraad ook zal oplopen, zegt hij, het kan nooit leiden tot ‘geestelijk’, ‘waarachtig zedelijk leven’. Daar hebben we Christus, de Godmens voor nodig. Voor Van Grave ligt daar de wezenlijke kloof tussen het orthodoxe denken en het denken van de modernen. Voor orthodoxen is Christus de ‘Godmensch’; voor de modernen is hij ‘slechts een uitnemend leeraar en voorganger’.

KRANKZINNIGENGESTICHT

Als De Mérival enige tijd in Zuidrichem werkzaam is, wordt er in het plaatselijke krankzinnigengesticht een nieuwe directeur benoemd. De keuze is gevallen op Dr. Beelen, een autoriteit op het gebied van geestesziekten. Zijn deskundigheid geeft bij zijn sollicitatie de doorslag, omdat het gesticht van Zuidrichem aan ingrijpende vernieuwing toe is. Er moet gezorgd worden voor nieuwe huisvesting en de behandelingsmethoden dienen drastisch gemoderniseerd te worden.

Die modernisering zal inderdaad hard nodig zijn geweest, want uit de beschrijving die Pierson ervan geeft, blijkt dat het daar nog ouderwets en primitief toeging:

De verpleegden werden er, zoodra zij de minste sporen van kwaadaardigheid vertoonden, in hokken opgesloten, welke hokken niet veel verschilden van die, waarin men thans in onze dierentuinen de wilde beesten bewaart. Een ijzer traliwerk sloot ze af aan de voorzijde. Onder dat traliwerk was evenwel een opening gelaten, waardoor het voedsel den ongelukkigen kon worden toegereikt of toegeworpen, een opening echter, tevens groot genoeg om toegang te verlenen aan den slag van een zweep, waarmee de “verpleegde” naar behoren kon worden gekastijd. In den regel stond het gesticht niet voor gewone bezoekers open. Had men de krankzinnigen altijd kunnen zien, de aardigheid zou er spoedig van zijn afgegaan. En de aardigheid moest er juist aan blijven om (...) aan de jaarlijks wederkerende kermisvreugd een harer voornaamste bestanddeelen niet te ontnemen. De kermis, toch, was in dien goeden ouden tijd, waarvan wij thans ophalen, niet aangebroken of, op daartoe aangewezen dagen, stroomde de vroolijke menigte om de berooide, halfnaakte, de tot vertwijfeling gedreven krankzinnigen te bekijken, misschien wel ze eens te zien “voêren”.

DR. BEELEN

Hoewel niemand twijfelde aan Beelens deskundigheid, had zijn benoeming nogal wat voeten in de aarde. Hij kreeg zijn aanstelling alleen maar, omdat hij de aangewezen persoon was om het krankzinnigengesticht te saneren, en beslist niet op grond van zijn godsdienstige opvattingen. Met die opvattingen had men de grootste moeite. Beelen stond bekend als onkerkelijk en dat was voor velen een onoverkomelijk bezwaar.

Degenen die voor Beelen gestemd hebben, krijgen achteraf gelijk. Een betere directeur van het gesticht had men zich niet kunnen wensen. In de kerk is hij wel nooit te zien, maar hij doet zijn werk uitstekend. De Mèrival, die persoonlijk erg in hem valt, loopt graag eens bij hem binnen en heeft daardoor gelegenheid om 's mans levensbeschouwing te leren kennen.

Beelen is agnosticus. Over God en het bovennatuurlijke, zegt hij, weten wij mensen niets en het heeft dus geen zin, ons daar een voorstelling van te maken. ‘Het eindige en het oneindige – aldus Beelen – het geestelijke en het stoffelijke, dat zijn tegenstellingen waarvan ik niet zóveel begrijp’. Het ‘jenseitige (...) ligt buiten de kring van onze waarneming’. Het enige gegeven waarop wij onze levensbeschouwing kunnen baseren is de ‘natuur (...) in haar volle harmonie’. De kwestie die ons moet bezighouden is de verhouding van de mens tot het Al der dingen. De mens is een deel van het universum en in dat geheel vindt hij zijn reden van bestaan.

In zijn gesprekken met De Mèrival legt Beelen er steeds weer de nadruk op dat hij aan het individu en aan het persoonlijke belang niet zoveel waarde hecht. Het gaat om het geheel. De mens moet leven voor anderen en elk geslacht voor een volgend geslacht. De mensheid in haar totaliteit, daar gaat het om. Zo ziet Beelen het en vanuit die visie zet hij zich in voor de enkele mens en de mensheid.

Zijn hoogachting voor het collectivum komt ook tot uitdrukking in zijn kijk op de kunst. Aan de schilderkunst en de dichtkunst stelt hij als eis dat ze het zuiver persoonlijke overstijgen. Kunst moet het algemene tot uitdrukking brengen; de kunstenaar moet kunnen objectiveren. De Duitse dichter Goethe, die kon dat. In zijn boek *Wilhelm Meisters Lehrjahre* komt een passage voor waarin een piëtiste aan het woord is. Dat fragment laat duidelijk zien, hoe groot het inlevingsvermogen van Goethe was.

Hij laat die piëtiste gevoelens vertolken die andere piëtisten als hun eigen gevoelens herkennen en die hen diep ontroeren. Toch was Goethe geen piëtist, integendeel, zegt Beelen:

Uit zijn fotografische beschrijving van het pietisme af te leiden, dat hij zelf pietist was, of ook zelfs, dat hij sympathie had voor het pietisme als kerkelijke richting zou even (...) onverstandig zijn, als uit zijn – ja wat zal ik zeggen? – als uit zijn beschrijving van de liefde van Faust tot Gretchen daartoe te besluiten, dat Goethe zelf een wellusteling was.

De Mèrival leert Beelen kennen als agnosticus, empiricus en determinist. Beelen erkent zijn onmacht om zich een beeld van God te vormen, beperkt zich principieel tot datgene wat in zijn waarnemingsveld ligt en ontkent het bestaan van een vrije wil. De menselijke wil is niet echt vrij, meent hij, het gedrag van mensen wordt in hoge mate bepaald door hun omgeving. Mensen reageren op elkaar, zoals scheikundige stoffen op elkaar reageren. Op grond van dat laatste noemt De Mèrival hem ‘een determinist pur sang’. Beelen bevestigt die constatering. ‘ja – zegt hij – dat beken ik. En ik begrijp ook niet, hoe die kwestie van den vrijen wil nog voor denkers een kwestie kan zijn’.

BIJFIGUREN

De Mèrival, Van Grave en Beelen zijn de belangrijkste personages in de roman van Pierson, de andere dienen min of meer om het verhaal te verlevendigen of om de hoofdpersoon wat meer reliëf te geven. Twee van die achtergrondfiguren verdienen toch nog enige aandacht. Om te beginnen is dat dominee Plate, een man die vóór De Mèrivals aankomst, de orthodoxe Van Grave vervangt. Hoewel theoloog, is hij geen uitgesproken vertegenwoordiger van een bepaalde denkrichting, maar een middenfiguur. Wat zijn opvattingen betreft staat hij dicht bij De Mèrival en Van Maanen, maar zijn manier van optreden verradt weinig of geen vernieuwingsdrang. In zijn uitlatingen is hij uitermate voorzichtig. Onder geen beding wil hij de leden van zijn geloofsgemeenschap tegen de haren in strijken, waardoor hij genoodzaakt is altijd maar weer de kool en de geit te sparen. De manier waarop hij dat doet is eenvoudig: een mening hebben, maar ze niet uitspreken. Zijn rol in het geheel is sympathiek, maar bescheiden.

Een tweede figuur die een soort middenpositie inneemt, is Anna, de vrouw van dominee Van Grave. De Mèrival woont bij de Van Graves in huis en heeft daardoor dagelijks contact met Anna. Anna is, evenals haar man en haar dochter, de orthodoxe richting toegedaan, maar wel in wat minder strikte zin. Zij laat zich bij alle doen en laten leiden door haar geweten; haar godsdienstigheid heeft een gevoelsmatig karakter. Haar geloof komt voort uit een innig verlangen naar God. Haar man heeft haar vaker proberen duidelijk te maken dat dat eigenlijk niet genoeg is, maar verwacht van haar ook weer niet dat ze haar hart geweld aandoet. De geloofsinhoud is bij haar vager dan bij haar man. Onze zaligheid – zo drukt zij dat uit – bestaat niet in het vinden, maar in het zoeken. Zij vindt dat mannen te veel redeneren, overtuigd als zij ervan zijn dat ‘de geheele waarheid’ via redenering verkregen kan worden. Een dergelijk rationalisme ligt haar niet. Haar orthodox geloof is sterk piëtistisch gekleurd.

EEN ROMAN?

Of 'Adriaan de M rival' een geslaagde roman is, daarover lopen de meningen niet erg uiteen. Het boek werd door kritische tijdgenoten van Pierson en door literatoren uit later tijd niet tot litterair kunstwerk uitgeroepen. Van de negentiende-eeuwse criticus Conrad Busken Huet is bekend, dat hij Piersons roman niet wilde bespreken, omdat hij een goede vriend een afwijzend oordeel meende te moeten besparen. Een letterkundige van wat latere tijd, J. Prinssen, kon Pierson als essay-schrijver erg waarderen, maar zag in hem geen geboren kunstenaar.

Het meest recente oordeel over Adriaan de M rival, werd in 1996 uitgesproken door Olf Praamstra tijdens een symposium van de werkgroep 'De Negentiende Eeuw'. Volgens Praamstra probeerde Pierson met zijn *Adriaan de M rival* hetzelfde als Busken Huet met zijn *Lidewyde* en Vosmaer met zijn *Amazone*, namelijk: 'tenminste één keer het boek te schrijven, waarin de nieuwe kunst gestalte zou krijgen: hun meesterwerk'. Een prijzenswaardige poging, meende hij, maar niet met het gewenste resultaat. Piersons *Adriaan de M rival* noemde hij 'een typisch discussieboek, waarin meer geredeneerd wordt dan uitgebeeld'. Wat er na aftrek van het redenerend gedeelte van verhaal overblijft – aldus Praamstra – is 'een intrige, die ontleend lijkt aan de ouderwetse historische avonturenromans van iemand als Jacob van Lennep'.

Praamstra's oordeel lijkt mij volkomen juist in zuiver litteraire zin. Er wordt inderdaad heel veel geredeneerd en gediscussieerd in het boek van Pierson en de intrige, die voor de verlevendiging moet zorgen, is inderdaad ouderwets. Anders dan Praamstra zou ik hierbij echter niet denken aan de historische avonturenromans van Van Lennep, maar aan diens *Klaasje Zevenster* en aan nog oudere melodramatische romans, die in de tijd van Pierson alleen nog te vinden waren in de volksbibliotheken.

Ondanks alle bezwaren die tegen *Adriaan de M rival* in te brengen zijn, kan ik me voorstellen dat veel tijdgenoten van Pierson het boek met belangstelling hebben gelezen. Voor wie meer wil weten over de protestantse richtingsstrijd, is het boek zelfs nu nog een waardevolle bron van informatie. Over het modernisme is in latere tijd bar weinig geschreven en wie over dat onderwerp graag wat meer wil weten, is nog altijd aangewezen op het kleine boekje van K.H. Roessingh uit 1922.

Pierson presenteerde zijn boek destijds als een 'godstienstige roman', een 'genre' dat ook in zijn ogen niet boven alle bedenking stond. Maar hij durfde er toch mee voor de dag te komen, in de hoopvolle verwachting dat het boek door de lezers goed ontvangen zou worden.

'Misschien ook – aldus Pierson in zijn voorwoord bij de uitgave van 1866 – hebben de Franschen gelijk, en is ieder genre goed dat niet vervelend is. Zoo die voorwaarde hier slechts vervuld mag zijn!'

Pierson verviel niet in de fout die hij Jacobi aanrekende. Zijn boek geeft een realistisch beeld, niet van de 'Menschheit' in haar geheel, maar wel van de protestantse gemeenschap van de negentiende eeuw met haar scherpe tegenstellingen op theologisch gebied. Het is bovendien prettig leesbaar. Beter dan Jacobi is hij erin geslaagd, in 'los aaneengeregen romantischen vorm een schat van opmerkingen, ervaringen, denkbeelden' neer te leggen.